

Alicja Żywczok

Wstęp

Chowanna 1, 57-67

2016

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Wstęp

Intencją redaktora części monograficznej niniejszego tomu było włączenie się w dyskusję dotyczącą funkcji oraz przedmiotu badań etyki pedagogicznej i teorii wychowania moralnego w obecnych warunkach społecznych, kulturowych, cywilizacyjnych i ekonomicznych, z nadzieją, że ten głos w dyskusji zainspiruje odbiorców kultury do refleksji nad tradycyjnymi i nowoczesnymi zasobami kultury etycznej, wzorcami postępowania, jakością życia moralnego i stylem wychowania moralnego. Redakcji oraz procesowi współtworzenia części monograficznej niniejszego tomu „Chowanny” towarzyszyło przekonanie o istotnej **funkcji etyki** w konstruktywnej zmianie obyczajów, poprawie relacji międzyludzkich oraz samokontroli, a także w samodoskonaleniu. W czasach obfitujących w zjawiska dehumanizacji i dezintegracji wynikające z licznych zagrożeń indywidualnych i społecznych konieczne staje się znalezienie przeciwwagi w postaci humanizującego wpływu nauki, kultury, religii – dziedzin wzmacniających człowieczeństwo oraz zapewniających ludziom godne i satysfakcjonujące przetrwanie.

Chociaż moralistyka budzi dziś powszechną niechęć, etyka¹ i moralność stanowią wciąż klasyczne fundamenty trwałych i zintegrowanych

¹ Proponuję, by termin „etyka” łączyć z nauką, natomiast termin „moralność” odnosić do kategorii sumienia i kodeksów moralnych. Zgodnie z tym rozróżnieniem, moralista orzeka, co jest dobre, a co złe, jak należy i jak nie należy postępować, natomiast etyk analizuje zjawiska zaliczane do sfery moralności bądź etyki, stosując metody przyjęte w naukach humanistycznych, unikając w wypowiedziach teoretycznych wszelkich wartościowań. Etyk normatywny to

społeczności ukierunkowanych na realizację dobra wspólnego. „Społeczeństwo bez moralności obejść się nie może. Jej brak wprowadziłby ogólny nieład, któremu prawo nie zdołałoby zaradzić. Moralność, podnosząc ludzki umysł ponad egoistyczne popędy i łącząc ludzi w bratni związek, godzi sprzeczne dążności”² – pisał już na początku XX wieku Władysław Kozłowski. Znaczenie etyki w kreowaniu losów człowieka i postępu społecznego wydaje się oczywiste, choć udział tego dyskretnego, ale jakże skutecznego narzędzia społecznych i gospodarczych przeobrażeń bywa w publicznym dyskursie często pomijany. „W *ethosie* Polaków brakuje bowiem respektu dla prawa i etyki. [...] Wieloletnia rozbieżność monoideologicznych wzorców wychowawczych instytucji państwowych (m.in. szkoły, mass mediów, zakładów pracy) i wzorców socjalizacji rodzinnej, [...] zaowocowała anomią – pustką aksjonormatywną i cynizmem [...]. Większość polskiej młodzieży charakteryzuje postawa hedonistyczna przy niemal zupełnym niedostrzeganiu prawa i etyki jako regulatorów ludzkiego zachowania. Powoduje to zablokowanie rozwoju moralnego młodego pokolenia na poziomie przedkonwencjonalnym i wczesnokonwencjonalnym, a zatem na poziomie niedojrzałości moralnej”³. W pierwszej dekadzie XXI wieku tendencja do profilowania rozwoju dzieci i młodzieży przez nowoczesne technologie informacyjne, zwłaszcza Internet (portale społecznościowe), jeszcze się nasiliła. Zatem niepokój i troska o rozwój etyczny, moralny i duchowy⁴ współczesnych i przyszłych generacji stały się motywem konsolidacji naukowców (pedagogów, psychologów i filozofów) wokół zagadnień etyki pedagogicznej i teorii wychowania moralnego. Rezultaty interdyscyplinarnych wysiłków badawczych, teoretycznych i empirycznych, zostały zaprezentowane w części monograficznej niniejszego tomu.

Warto treść tego tomu „Chowanny” odnieść do bieżącej kondycji filozofii edukacji (w tym filozofii wychowania) i etyki pedagogicznej w naszym kraju. Sygnalizowany wzrost w ostatnim dziesięcioleciu liczby publikacji z tego zakresu świadczy o swoistym renesansie refleksji filozoficzno-pedagogicznej. Ten obszar badań nie jest już prywatną

zarazem teoretyk i moralista. L. Ż u k - Ł a p i ń s k a: *Problemy etyki*. T. 1: *Etyka opisowo-wyjaśniająca*. Rzeszów: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej, 1997, s. 14.

² W. K o z ł o w s k i: *Pisma filozoficzne i psychologiczne*. Lwów: Polskie Towarzystwo Nakładowe, 1912, s. 217–218.

³ Z. K w i e c i ń s k i: *Edukacja wobec nadziei i zagrożeń współczesności*. W: I d e m: *Pedagogika postu. Preteksty, konteksty, podteksty*. Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”, 2012, s. 63.

⁴ A. Ż y w c z o k: *Hermeneutyka uczuciowej i duchowej bliskości*. W: *Miłość – akt preferencji duchowości człowieka. Studium bliskości uczuciowej*. Red. A. Ż y w c z o k. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie „Żak”, 2013.

sprawą niewielkiego kręgu uczonych; powstają katedry, zakłady na uniwersytetach, ośrodki i centra badawcze, których założyciele i kontynuatorzy traktują ten obszar badań jako podstawowy i przeciwstawiają się zarzuceniu perspektywy filozoficznej w badaniach pedagogicznych. Naukowcy ci próbują przywrócić pedagogice jej ścisły związek z subdyscyplinami filozofii⁵, zwłaszcza etyką, bez której niemożliwy jest pogłębiony namysł nad wychowaniem człowieka.

Cele etyki stosowanej i cele wychowania zazębiają się; zarówno etycy, jak i pedagodzy zmierzają do tego, by obdarzyć społeczeństwo jednostkami moralnymi, o prawym charakterze i wrażliwym sumieniu, zdając sobie sprawę z tego, jak bogate zasoby celów, dążeń i wzorców postępowania mieści w sobie etyka oraz jakie trudności wiążą się z ich realizacją. Liczni reprezentanci etyki i pedagogiki wskazują koincydencję między wychowaniem a moralnością oraz wynikające z tego konsekwencje praktyczne: lepsze samopoznanie, samokontrola i samodoskonalenie członków społeczności. Etyka niejednokrotnie wskazywała prawodawcom i wychowawcom, jaki kierunek w zakresie rozwoju moralnego należy obrać, jak pozytywnie przekształcić obecny stan moralności, jakie reformy zaprowadzić, by człowiek ewoluował w stronę aksjologicznego optimum, a członkowie społeczności podlegali sukcesywnej inkluzji.

Dostrzegając nierozzerwalną więź między pokrewnymi dyscyplinami: etyką i pedagogiką, można dziś zadać pytanie: cóż stanowi wyższy cel pedagogiki, jeśli nie właściwe ukształtowanie profilu moralnego i dojrzałości aksjologicznej człowieka⁶? Pozostałe cele i zadania tej dyscypliny można uznać za jedynie przygotowujące do realizacji celu głównego.

Etyka (nauka o moralności; łac. *ethos* – 'obyczaj'), rozumiana jako rodzaj wiedzy, nie pełni funkcji metaforycznego bufora lub tarczy chroniącej ludzi przed złem, nie jest drogowskazem kierującym jednostkę ku dobru, jednak rozbudza subtelne potrzeby moralne i duchowe współczesnego człowieka, często skrępowanego wytworami cywilizacji technicznej. Próbuje również wspierać go w rozwiązywaniu skomplikowanych dylematów moralnych. Etyka nie stanowi wprawdzie antidotum na wszystkie ludzkie rozterki wewnętrzne, jednak dzięki niej człowiek

⁵ S. Sztobryn: *Wstęp. W: Pedagogika filozoficzna. T. 3: Filozofia wychowania w XX wieku.* Red. S. Sztobryn, E. Łatacz, J. Bochomulska. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2010, s. 3; S. Sztobryn: *Słowo wstępne. W: Pedagogika filozoficzna. T. 4: Metamorfozy filozofii wychowania od antyku po współczesność.* Red. S. Sztobryn, M. Wasilewski, M. Rojek. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2012, s. 5.

⁶ Zob. S. Gałkowski: *Ku dobru. Aktualność filozofii wychowania Jacka Woronieckiego.* Rzeszów: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej, 1998.

nabywa umiejętności dokonywania trafnych wyborów życiowych i reprezentowania właściwych postaw moralnych.

Podstawowe zadanie etyki i moralistyki sprowadza się do działań mających na celu ukształtowanie w każdym człowieku niezależnego moralnego sądu, czyli umiejętności formułowania właściwych ocen moralnych. Taki rodzaj oddziaływania etyków i moralistów sprawdza się zwłaszcza w zakresie profilaktyki społecznej wojen, konfliktów narodowościowych i innych zagrożeń, na przykład terroryzmu, dyskryminacji czy demoralizacji. Troska o autonomię moralną człowieka, nieograniczoną przez czynniki czy to zewnętrzne, czy wewnętrzne, stanowi priorytetowy cel nie tylko etyki współczesnej, lecz także pedagogiki. By go zrealizować, konieczne wydaje się pogłębienie antropologicznej znajomości ludzkiej natury, równie istotne w zawodzie etyka i pedagoga. Potencjał moralny, którego źródło tkwi w aksjologicznej naturze człowieka, jest rozpoznawany i odpowiednio rozwijany dopiero w procesie jego wychowania.

Pedagodzy oczekują od etyków, że ci stworzą intelektualnie uzasadnione reguły życia moralnego, sądy o wartościach i powinnościach moralnych. Z kolei etycy spodziewają się, iż etyka ogólna wzbogacona zostanie zasadami, metodami, formami, środkami, treścią i stylem wychowania moralnego młodego pokolenia. Konstruktywny dialog etyków i pedagogów procentuje rozwojem indywidualnym członków społeczeństwa, sprzyja również ewolucji moralności, postępowi społecznemu i ekonomicznemu danej zbiorowości, zatem warto zadbać o współpracę reprezentantów nauk i praktyków wykonujących na co dzień swoją profesję – nauczających etyki w szkołach czy na uniwersytetach, wychowujących kolejne generacje w instytucjach oświatowych, kulturalnych i opiekuńczych.

Dzięki przestrzeganiu fundamentalnych zasad etyki człowiek zapewnia sobie rozwój moralny i jednocześnie samorealizuje się na drodze osiągnięcia pomyślności życiowej⁷. Etyczna szlachetność stanowi w takiej interpretacji zadań etyki najpewniejszy środek służący osiągnięciu celów finalnych, na przykład szczęścia, afirmacji życia. Etyka rozumiana jako teoria i praktyka zacności (bądź przyzwoitości) przypomina ludziom o ich aksjologicznej naturze, wspierając w skali indywidualnej i zbiorowej poczucie godności i sprawiedliwości. Łatwo odnaleźć w etyce pochwałę altruizmu, miłości społecznej, braterstwa, wolności, pokoju, tolerancji i solidarności; zachętę, by dokonywać trafnego wartościowania, panować nad popędową i afektywną stroną ludzkiej natury, by wyrabiać

⁷ Relację między moralnością a pomyślnością życiową analizuję w monografii naukowej. A. Ż y w c z o k: *Ku afirmacji życia. Pedagogiczne podstawy pomyślnej egzystencji*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2011, s. 180–181.

cechy i predyspozycje do działań prospołecznych, rozwijać motywację allocentryczną, śmiało wysuwać cele ponadpodmiotowe, na przykład supererogacyjne. W niektórych okolicznościach etyka bywa także rodzajem autoterapii, punktem zwrotnym przywracającym człowiekowi zaufanie do ludzi, nadzieję i pierwotne poczucie sensu życia.

Przedmiot badań etycznych jest bardzo rozległy, nie można go zacieśnić ani do samego człowieka, ani do przyjętego postępowania; to więcej niż określanie ludzkich postaw w kategoriach dobra i zła. Przedmiotem etycznych dociekań mogą być kwestie znajdujące się w następujących grupach tematycznych (inspirujące autorów artykułów zamieszczonych w części monograficznej czasopisma):

1. Człowiek jako sprawca działań moralnych; podmiot doświadczający wartości; współtwórca wartości i cnót moralnych.
2. Przeżycia człowieka jako podmiotu życia moralnego, a więc świadomość i samoświadomość wartości, uczucia i emocje kierujące człowieka ku wartościom, wolność woli.
3. Dobro lub zło moralne jako kwalifikacje ludzkich czynów, postaw oraz zachowania i postępowania człowieka w zróżnicowanych warunkach i sytuacjach społecznych.
4. Normy moralne (inaczej zasady, reguły postępowania, wśród których daje się wyodrębnić między innymi normy: nakazu i zakazu; ogólne i szczegółowe; personalistyczne, utylitarystyczne, witalistyczne), prawo naturalne, sumienie jako obiektywne podstawy moralnego dobra lub zła⁸.

Wyliczone przez Antoniego Siemianowskiego grupy tematyczne stanowiące przedmiot badań etycznych uzupełnię wskazaniem głównych kategorii etyki (w tym etyki pedagogicznej). W analizie problematyki badawczej typowej w etyce naukowej proponuję zatem wyszczególnić:

- powinności, zobowiązania oraz obowiązki (wraz z poczuciem obowiązku);
- prawa moralne i imperatywy;
- idee i ideały moralne;
- wartości deontyczne i antywartości, hierarchia wartości;
- cnoty i przywary;
- przyzwyczajenia moralne;
- teorie, koncepcje, refleksje, systemy, kierunki, prądy, nurty (metaetyka);
- akty moralne (intencjonalne); czyny;
- postępowanie i zachowanie, działanie moralne;
- sądy (oceny moralne) i wartościowanie;

⁸ A. Siemianowski: *Szkice z etyki wartości*. Gniezno: Wydawnictwo „Gaudinium”, 2006, s. 11–12.

- fakty życia moralnego;
- wybory i decyzje moralne;
- relacje i interakcje;
- poręczenie moralne (wraz z poczuciem moralnym);
- doświadczenie aksjologiczne;
- wrażliwość aksjologiczną;
- sprawności moralne;
- dojrzałość aksjologiczną;
- wzór osobowy i wzorzec postępowania;
- kodeks etyczny, np. Dekalog, kodeksy etyk zawodowych;
- kulturę etyczną;
- rozwój moralny;
- postęp moralny;
- autonomię moralną (w odróżnieniu od heteronomii oraz anomii moralnej);
- problemy i dylematy moralne;
- wychowanie moralne⁹.

Status etyki naukowej nie odbiega od statusu innych subdyscyplin; ma swój przedmiot badań, aparaturę pojęciową, metodologię; zadania etyki sprowadzają się głównie do analizowania, wyjaśniania i klasyfikowania zjawisk moralnych. To, że ludzie dokonują określonych wyborów moralnych, że przedkładają jedne wartości nad inne, preferują pewne ideały etyczne, normy i cele postępowania, że dokonują ocen moralnych, stanowi w etyce naukowej fakt, którego genezę warto poznać¹⁰.

Mając na uwadze **strukturę etyki**, zwłaszcza trzy jej główne działy: etykę teoretyczną (na przykład teorię wartości), etykę normatywną (system norm naczelnych i szczegółowych dotyczących ludzkiego postępowania, norm postępowania indywiduum wobec siebie, innych ludzi, wobec absolutu, środowiska przyrodniczego, kulturowego itd.), etykę stosowaną (zawierającą wskazówki technologiczne, jak należy lub nie należy postępować, aby pozostać w zgodzie z obowiązującymi normami etycznymi i własnym sumieniem; przez etykę praktyczną rozumiemy również całokształt działania i wartościowania danego człowieka), warto podkreślić **znaczącą w procesie wychowania zależność etyki stosowanej od stanu etyki teoretycznej i normatywnej**. Podział etyki na opisowo-wyjaśniającą, normatywną i metaetykę (refleksję o etyce) częściowo koresponduje z wcześniej przytoczoną klasyfikacją.

⁹ Klasyfikacja autorstwa Alicji Żywczok.

¹⁰ W. Tyburski: *Mysł etyczna pozytywizmu polskiego*. W: *Człowiek i wartości moralne*. Red. Z. Czarniecki, S. Soldenhoff. Lublin: Wydawnictwo Lubelskie, 1989, s. 18.

Zarówno teoretycy wychowania moralnego, jak i pedagodzy praktycy muszą wykazywać się umiejętnością etycznej kwalifikacji różnych działań wychowawczych. **Etyka pedagogiczna czy nauczycielska** nie stanowi jednak odrębnej dziedziny etycznej, ale wpisuje się w etykę jako subdyscyplinę zarazem filozoficzną i pedagogiczną. Spór związany z tezą o wielości etyk (na przykład zawodowych czy wynikających z zasad obowiązujących w różnych religiach świata) jest pozorny, gdyż znajduje proste i pojednawcze rozwiązanie w stwierdzeniu, iż systemy etyczne nie różnią się katalogiem proponowanych wartości moralnych, a jedynie sposobem ich uzasadniania.

Strukturę części monograficznej „Chowanny” tworzy siedem artykułów przedstawicieli różnych nauk (pedagogiki, psychologii, filozofii) i ośrodków uniwersyteckich, zarówno specjalistów znanych w kraju, jak i młodszych pracowników naukowych, jednak mających już w swej dziedzinie pewne osiągnięcia.

Artykuł Alicji Żywczok ma charakter polemiczny; autorka, nie pomijając walorów intelektualizmu etycznego, skrytykowała jego główne założenia, a zwłaszcza stwierdzenie, że o moralnym postępowaniu człowieka decyduje jego wiedza o wartościach moralnych. W przekonaniach tego typu badaczka upatruje przyczyny zaangażowania w rozwój jedynie sfery umysłowej uczniów we współczesnej szkole. Wysunęła kilka tez, które uzasadniła w tekście. Jedną z tych tez głosi, że intelektualizm etyczny, pomijając znaczenie ludzkich emocji, uczuć i woli, znacznie utrudnił prawidłowy proces wychowania moralnego kolejnych pokoleń, sprowadzając go do kształcenia aksjologicznego. Autorka zaprezentowała liczne przejawy intelektualizmu etycznego, który zdominował polską szkołę, na przykład: redukcjonistyczne postrzeganie ucznia jako podmiotu uczącego się, rzadziej zaś podmiotu doświadczającego, przeżywającego emocje, uczucia, wzruszenia; infrastruktura szkoły relatywnie dobrze przystosowana do realizacji procesu dydaktycznego, a niewystarczająco, by pełnić funkcje wychowawcze, a zwłaszcza by w wychowankach zachodziła introcepcja wartości. Alicja Żywczok głosi pogląd, iż uprzywilejowanymi kategoriami pedagogicznymi w teorii i praktyce wychowania moralnego powinny być sytuacja wychowawcza oraz atmosfera wychowania, których aranżowanie sprzyja wdrażaniu dzieci i młodzieży do przyjmowania właściwych postaw.

Tekst Rafała Godonia jest próbą przemyślenia związku etyki i edukacji, ze szczególnym naciskiem na kształcący charakter tej relacji. Autor zinterpretował również znaczenie pojęcia „etyka pedagogiczna”. Głównymi punktami odniesienia w tej interpretacji uczynił Jana Patočki koncepcję „człowieka duchowego” oraz wybrane aspekty koncepcji „rozmowy ludzkości” Michaela Oakeshotta. Rafał Godoń podjął się również wyjaśnienia utrzymującej się w kulturze zachodniej tenden-

cji do skrywania sensu tych ludzkich doświadczeń, w których dochodzi do zagrożenia przyjętej i utrwalonej interpretacji rzeczywistości. Ma to szczególne znaczenie w kontekście praktyki edukacyjnej. W części końcowej artykułu zostały zaprezentowane wnioski dotyczące udziału etyki w budowaniu doświadczenia pedagogicznego.

Beata Ecler-Nocoń swój artykuł poświęciła dylematom etycznym dotyczącym ról pełnionych przez kobiety i mężczyzn w rodzinie. Zauważała, że XX i XXI wiek obfituje w zmiany obejmujące wiele dziedzin życia społecznego, a zmiany te wymagają modyfikacji dotychczasowych schematów zachowania człowieka i skłaniają go do wielu pytań. Wątpliwości etyczne odnoszą się do różnych obszarów ludzkiej egzystencji, między innymi do podejmowanych ról; ich charakteru i czynników, które powinny decydować o wyborach moralnych. Autorka podjęła próbę pokazania sposobów rozwiązywania dylematów, jakie narastają wokół ról podejmowanych przez kobiety i mężczyzn w rodzinie.

Ewa Szadzińska przedstawiła ideę zrównoważonego rozwoju, która wyznacza kierunek współczesnej edukacji. Wskazała na konieczność zgodnych z tą ideą zmian systemu wartości uczniów. Podkreśliła, że w praktyce edukacyjnej istotne są cztery strategie: informacyjna, problemowa, nastawiona na wartości i nastawiona na działanie; wynikiem stosowania wszystkich tych strategii jest zdolność do właściwego oceniania zjawisk i zdarzeń. Umiejętność ta potrzebna jest w podejmowaniu decyzji etycznych oraz przygotowaniu działania zgodnie z zasadami zrównoważonego rozwoju.

Edyta Widawska w swoim artykule przyjęła założenie, że etyka pedagogiczna stanowi podwaliny wszelkich dyskusji o wychowaniu; zasugerowała, że dopiero etyczny dyskurs uprawnia do podejmowania działań na gruncie pedagogicznym. Dokonała analizy treści zawartych w podręcznikach przeznaczonych dla uczniów I klasy szkoły podstawowej w kontekście podstawowych pojęć wchodzących w zakres etyki pedagogicznej, między innymi godności rozumianej jako źródło praw człowieka; wolności, tolerancji i sprawiedliwości. Przypomniała również, że ratyfikacja Konwencji ONZ o prawach osób niepełnosprawnych nakłada na nasz kraj *gros* zobowiązań, których spełnienie ma zapewnić realizację praw i wolności tej grupy osób. Jednym z zobowiązań jest podnoszenie świadomości społecznej w zakresie praw osób z niepełnosprawnością, które powinno mieć miejsce między innymi na poziomie edukacji wczesnoszkolnej.

Artykuł Małgorzaty Kitlińskiej-Król stanowi głos w dyskusji dotyczącej wartości preferowanych przez współczesnych ludzi. To próba rozważań nad uchwyconymi w toku własnych badań empirycznych deklarowanymi przez przyszłych pedagogów wartościami, a także im-

plikacjami oddziaływać wychowawczych na młode pokolenie. Autorka wskazała wiele istotnych aspektów problematyki wartości, natomiast za kluczowy aspekt uznała wychowanie do wartości humanistycznych. Zaakcentowała również wagę następujących zagadnień: definiowania wartości, hierarchii wartości, klasyfikacji wartości, ich statusu ontologicznego, postaw związanych z reprezentowanymi wartościami oraz znaczenia deklarowanych i zinterioryzowanych wartości pedagoga bądź wychowawcy. Przeanalizowała zgodność deklarowanych przez pedagogów wartości z aktualnymi celami i procesem wychowania.

Joanna Góźdz poruszyła problem zarazem pedagogiczny, psychologiczny i etyczny – kwestię „ściągnięcia” w polskiej szkole. Spróbowała odpowiedzieć na pytanie, czy zjawisko to jest postrzegane jako odbiegające od normy etycznej czy społecznie aprobowane. W tym celu przeprowadziła badania diagnostyczne, których wyniki zaprezentowała w artykule. Grupę badaną stanowiło 1 070 uczniów liceów i techników. Celem badań było ustalenie: częstości ściągania, motywów ściągania i czynników zapobiegających temu procederowi, preferowanych przez uczniów odmian i metod ściągania. Przeprowadzone badania obejmowały także konsekwencje zjawiska – reakcje nauczycieli (oraz postrzeżenie tych reakcji przez uczniów), uczucia uczniów po ściąganiu oraz postrzeżenie ofiar ściągania.

O różnorodności i zarazem jednolitości merytorycznej niniejszego tomu zadecydowały wyniki badań hermeneutycznych (zaprezentowane przez czterech autorów) oraz badań empirycznych (zaprezentowane przez trzech autorów) – wszystkie ściśle związane z problematyką etyki pedagogicznej: indywidualnego rozwoju moralnego, progresji społecznej i kulturowej, problemów i dylematów etycznych rozwiązywanych w procesie wychowania dzieci i młodzieży. Zastosowanie w części monograficznej dedukcyjnego układu treści pozwala Czytelnikowi przeanalizować w pierwszej kolejności artykuły o dużym znaczeniu teoretycznym, by następnie zwrócić uwagę na szczegółowe kwestie pedagogiczne, których analiza może być przydatna zwłaszcza nauczycielom, wychowawcom, opiekunom i pedagogom.

Bibliografia

- Dziedzictwo etyki współczesnej. Aksjologia i etyka Romana Ingardena i jego uczniów. Studia i rozprawy.* Red. P. Duchliński. Kraków: Akademia „Ignatianum”, Wydawnictwo WAM, 2015.
- Etyka zawodu nauczyciela. Nauczanie etyki.* Red. K. Kaszyński, L. Żuk-Łapińska. Zielona Góra: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej im. T. Kotarbińskiego, 1995.

- Gałkowski S.: *Ku dobru. Aktualność filozofii wychowania Jacka Woronieckiego*. Rzeszów: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej, 1998.
- Homplewicz J.: *Etyka pedagogiczna*. Rzeszów: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej, 1995.
- Kozłowski W.: *Pisma filozoficzne i psychologiczne*. Lwów: Polskie Towarzystwo Nakładowe, 1912.
- Kwieciński Z.: *Edukacja wobec nadziei i zagrożeń współczesności*. W: Idem: *Pedagogie postu. Preteksty, konteksty, podteksty*. Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”, 2012.
- Łobocki M.: *Wychowanie moralne w zarysie*. Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”, 2002.
- Nowak M.: *Teorie i koncepcje wychowania*. Warszawa: Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, 2008.
- Ossowska M.: *O człowieku, moralności i nauce*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1983.
- Ossowska M.: *Socjologia moralności. Zarys zagadnień*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1963.
- Po co etyka pedagogom?* Red. W. Sawczuk. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2007.
- Rosmini A.: *Zasady etyki*. Przeł. A.M. Wierzbicki. Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 1999.
- Siemianowski A.: *Szkice z etyki wartości*. Gniezno: Wydawnictwo „Gaudentinum”, 2006.
- Szmyd J.: *Regresja antropologiczna w świecie współczesnym a filozofia*. „Edukacja Filozoficzna” 2012, nr 54.
- Sztobryn S.: *Słowo wstępne*. W: *Pedagogika filozoficzna*. T. 4: *Metamorfozy filozofii wychowania od antyku po współczesność*. Red. S. Sztobryn, M. Wasilewski, M. Rojek. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2012.
- Sztobryn S.: *Wstęp*. W: *Pedagogika filozoficzna*. T. 3: *Filozofia wychowania w XX wieku*. Red. S. Sztobryn, E. Łatacz, J. Bochońska. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2010.
- Ślipko T.: *Zarys etyki ogólnej*. Kraków: Wydawnictwo WAM, 2004.
- Śliwerski B.: *Współczesna myśl pedagogiczna. Znaczenia, klasyfikacje, badania*. Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”, 2009.
- Tyburcki W.: *Myśl etyczna pozytywizmu polskiego. Studia z dziejów polskiej niezależnej myśli etycznej*. W: *Człowiek i wartości moralne*. Red. Z.J. Czarniecki, S. Soldenhoff. Lublin: Wydawnictwo Lubelskie, 1989.
- Vardy P., Grosch P.: *Etyka*. Przeł. J. Łoziński. Poznań: Wydawnictwo Zysk i S-ka, 1995.

- Witkowski L.: *Niewidzialne środowisko. Pedagogika kompletna Heleny Radlińskiej jako krytyczna ekologia idei, umysłu i wychowania*. Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”, 2014.
- Wojtyła K.: *Elementarz etyczny*. Wrocław: Wydawnictwo Wrocławskiej Księgarni Archidiecezjalnej, 1986.
- Żuk-Łapińska L.: *Problemy etyki*. T. 1: *Etyka opisowo-wyjaśniająca*. Rzeszów: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej, 1997.
- Żuk-Łapińska L.: *Problemy etyki*. T. 2: *Etyka normatywna*. Rzeszów: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej, 1998.
- Żuradzki T.: *Racje wewnętrzne, powinności moralne i relatywizm: odpowiedź na polemikę*. „Etyka” 2013, nr 46.
- Żywczok A.: *Hermeneutyka uczuciowej i duchowej bliskości*. W: *Miłość – akt preferencji duchowości człowieka. Studium bliskości uczuciowej*. Red. A. Żywczok. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie „Żak”, 2013.
- Żywczok A.: *Ku afirmacji życia. Pedagogiczne podstawy pomyślnego egzystencji*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2011.

Alicja Żywczok